

Asır Asır İslami İlimler Uluslararası Sempozyumu -Hicrî Birinci Asır- 24-25 Ekim 2019 – İstanbul

Sultan Ümmügülsüm Gündüzalp* Elif Gül Gökhan**

İslâm bünyesinde oluşan ilimlerdeki gelişim, değişim ve dönüşümlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi, belirli zaman aralıklarını mercek altına alarak buralara yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. İslâmî ilimlerin teşekkülünün ilk dönemlerini oluşturması dolayısıyla hicrî birinci asır önemli ve detaylarıyla incelenmeyi hak eden bir zaman dilimidir. Şüphesiz bu dönemde kurumsallaşmış anlamıyla ilimler söz konusu olmasa da bu ilimlerin oluşumunu sağlayan verileri ve kurumsallaşma yolundaki ilk adımları kapsamaması, hicrî birinci asrın önemini artırmaktadır. *Asır Asır İslami İlimler Uluslararası Sempozyumu -Hicrî Birinci Asır-* başlığıyla 24-25 Ekim 2019 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde gerçekleştirilen sempozyumda İslâm çatısı altında gelişen Tefsir, Hadis, Kelâm, İslâm Hukuku, İslâm Tarihi, Arap Dili ve Belagati gibi ilimler, hicrî birinci asırdaki ilk nüveleri ve oluşumları açısından değerlendirildi.

Sempozyum; Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Hidayet Aydar, İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bekir Kuzudişli, İstanbul Üniversitesi, Hadis Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Karataş ve Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Dr. Selim Argun’un açılış konuşmaları ile başladı. Sempozyuma Türkiye’nin çeşitli Üniversitelerinden ve Irak, Katar, Ürdün, Mısır, Sudan, Fas, Cezayir, Endonezya gibi dünyanın çeşitli ülkelerinden araştırmacılar sunum yapmak üzere katıldı. İki gün devam eden ve iki ayrı salonda paralel oturumlarla gerçekleştirilen sempozyumda 40’a yakın tebliğ sunuldu.

Prof. Dr. Mustafa Karataş’ın başkanlığındaki ilk oturumda üç tebliğ sunuldu. Bunlardan biri hicrî birinci asırda Kur’an ilimlerinin tedvinini konu edinen ve Dr. Sujiat Zubaidi Shaleh tarafından sunulan “Tedvînu ‘ulûmî’l-Kur’ân fî’l-karnî’l-hicriyyî’l-evvel” başlıklı tebliğdi. Prof. Dr. Muhammed el-Emin Beleh el-Emin el-Hâc ise ilk asırda hadis tedvini konusunu

* Sorumlu Yazar: Sultan Ümmügülsüm Gündüzalp (Arş. Gör.), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye. E-Posta: sultangunduzalp@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0609-0663

** Elif Gül Gökhan (Arş. Gör.), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye. E-Posta: e.gulgokhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5081-5086

<https://doi.org/10.26650/di.2020.31.1.0019>

işleyen “Tedvînu’l-hadîs fi’l-karni’l-hicriyyi’l-evvel ve eseruhu fi hıfzı’s-sünneti’ne-beviyye” başlıklı tebliğini sundu. Sonrasında Dr. Ziyad Alrawashdeh “Hicrî Birinci Asırda Mushafın Yazılış Tarzı” başlıklı tebliğiyle birinci asırda Mushaf yazımında ilk olarak kullanılan Hicâzî yazı ve bunun Mekke, Medine formlarına değindikten sonra bu yazıların ardından kullanılan Kûfî ve Basrî yazı çeşitlerinden bahsetti ve konuyla ilgili Batılı araştırmacılar tarafından öne sürülen iddiaları değerlendirdi.

İslâm Tarihi başlıklı 2. oturum, hicrî birinci asırda yaşayan İslâm tarihçileri ve onların tarih bilim metotları hakkındaydı. Prof. Dr. Adnan Demircan “İlk Siyercilerden Urve b. Zübeyr ve Tarihçiliği” başlıklı sunumunda Urve b. Zübeyr’in (ö. 94/713) İslâm tarihindeki ilk tarih ekolü olan Medine megâzi ekolünün en önemli isimlerinden biri olduğuna dikkat çekti ve rivayetlerinin incelenmesinin önem arz ettiğini belirtti. İslâm dünyasında yaşanan iç savaşlarda ailesinin aktif rol oynamasına rağmen siyasi mücadeleler içinde yer almayarak ilme yöneldiğine değindi. Dönemin önemli simalarıyla yakın akrabalığı ve ilişkisinin bulunması sayesinde Hz. Peygamber ve dönemi hakkında doğrudan bilgi alma şansına sahip olması ve bu bilgilerini öğrencilerine aktarması, râşid halifeler dönemine tanıklık etmesinin Urve b. Zübeyr’i siyer ve tarih bilgisinin korunmasında önemli bir konuma yerleştirdiğini belirtti. Prof. Dr. Adem Apak “Siyer İlminin Öncüleri: Vehb b. Münebbih” başlıklı sunumunda Vehb b. Münebbih’in (ö. 113-14/ 731-32) Kur’an’a ve diğer ilahi kitaplara vukûfu, İsrailiyât alanındaki ayrıntılı bilgisi, Yunan, Süryânî ve Himyerî dillerini ileri düzeyde bilmesi gibi özelliklerinin kendisine dönemindeki diğer siyer tarihçilerinden farklı bir hususiyet kazandırdığını ifade etti. Prof. Dr. Mehmet Azimli “Şurahbîl b. Sa’d ve Tarihçiliği” adlı sunumunda Şurahbîl b. Sa’d’ın (ö. 123/741) hayatı, ilmî katkıları, rivayetleri hakkında bilgi vererek megâzi literatürü tarihinde zikredilecek önemli bir isim olduğuna dikkat çekti. Şurahbîl b. Sa’d’ın güvenilirliğinin sorgulanmış olmasına rağmen onun rivayetlerinden müstağni kalınmadığı, İbn İshâk (ö. 161/768), Mâlik (ö. 179/795), Buhârî (ö. 256/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), İbn Mâce’nin (ö. 273/887) kendisinden rivayette bulduklarını belirtti. Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık, Ebân b. Osman’ın (ö. 105/723) bir siyer âlimi kabul edilmekle birlikte siyere dair rivayetlerinin çok az olması nedeniyle hakkında çalışma yapan bazı araştırmacıların onun siyere katkısını problemli gördüklerine değinerek İslâm tarihçiliğinin nasıl, ne zaman ve kimlerle başladığı tartışmaları bağlamında Ebân b. Osman’ın siyerciliğini değerlendirdi. Doç. Dr. Mahmut Kelpetin ise İbn Şihâb ez-Zührî’nin (ö. 124-125/742) siyer ve megâzi yazıcılığını yeni bir safhaya taşıdığını belirterek onun İslâm tarih yazıcılığındaki öneminden bahsetti. Zührî’nin konu bütünlüğünü sağlamak ve olayları sebep sonuç ilişkisi içinde verebilmek adına zaman zaman senedleri telfik ederek aktardığına ve hocası Urve’nin bu metodunu geliştirmesi nedeniyle telfikin öncüsü kabul edildiğine değindi. Günümüze ulaşan çeşitli eserler içinde çok sayıda

rivayetinin aktarılmış olması sebebiyle Zührî'nin müstakil bir megâzi kitabı telif etmiş olması ihtimalini de değerlendirdi.

Sempozyumun 3. oturumu Fıkıh ilmiyle ilgili sunumlara ayrılmıştı. Prof. Dr. Fehd İsa er-Reşîdî'nin başkanlığını yürüttüğü oturumda Muhammed Emin Kadîrî “el-Kavâidu'l-usûliyyetü'l-müsta‘mele fi ‘asri’s-sahâbeti radiyallahu anhum” başlıklı tebliğinde sahâbenin yeni karşılaştıkları olay ve durumlarda ictihad ve hüküm istinbatında bulduklarını belirterek onların bu esnada takip ettikleri yöntemleri paylaştı. Dr. Hüseyin Muhammed Naîmul-Hak ise “Melâmihu ilmi usûli'l-fıkh fi'l-karni'l-hicriyyi'l-evvel” başlıklı tebliğiyle birinci asırda fıkıh usûlünün tesis ve teşekkülü yolundaki ilk işaretlere dair tespitlerini aktardı.

Sempozyumun Kelâm ve Mezhepler Tarihi'ne ayrılan 4. oturumunda Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut “Hz. Peygamber'in En Büyük Destekçisi Ebû Tâlib'in Tarihî Kişiliği ve Mezheplerin Teşekkülü Sürecinde İstismarı” başlıklı tebliğinde Ebû Tâlib'in (ö. 619 m.) imanı konusundaki tartışmalara dikkat çekti. Bu bağlamda onun mahza Hz. Peygamber'in amcası olarak tarihî bir figür halinde kalması durumunda imanına dair tartışmaların söz konusu olmayacağını ancak imamet anlayışında önemli bir noktada görülen Hz. Ali'nin (ö. 40/661) babası olması dolayısıyla onun imanı etrafında bu tür tartışmaların yapıldığını belirtti. Prof. Dr. Mehmet Dalkılıç “İslâm'ın İlk Asrında Meydana Gelen Siyasi Olayların Mezhepleşmeye Etkisi” başlıklı tebliğinde Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanların önder arayışları ile hilafet-imamet anlayışlarının ortaya çıkışı, ilk halifelerin seçimleri ve bu süreçte meydana gelen olayları mezheplerin oluşumunu etkilemesi açısından değerlendirdi. Prof. Dr. İbrahim Coşkun “Kelâm İlminin Orjinalliği ve Teşekkülüne Yol Açan İlk Meseleler” başlıklı tebliğinde genelde İslâm düşüncesi özelde ise kelâm ilminin orijinal olmayıp diğer medeniyetlerden etkilenecek oluştuğuna dair iddiaları değerlendirdi ve Müslümanların Kur'an ve hadislerden yola çıkarak bu ilimleri geliştirdiğini savundu. Coşkun, kelâm ilminin kuruluşunu Mu'tezilî âlimlere dayandıran düşünceyi de ele alarak Mu'tezile'nin oluşumundan evvel gündeme gelen teşbih, büyük günah işleyeninin durumu ve kader konularındaki ilk fikrî hareketlere ve bu sorunların çözümünde kullanılan yöntemlere dikkat çekti. Arş. Gör. Ülfer Karabulut “İ'tizâl ve İrcâ Düşüncesiyle İlişkisi Bakımından Muhammed b. Hanefiyye Mektebi” başlıklı tebliğinde Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin (ö. 81/700) Medine'deki mektebinde yetiştirdiği talebelerinin daha sonraki süreçte kurumsallaşacak bazı mezheplerde etkili olduğunu belirterek onun mektebinde yetişen isimlerin düşüncelerinden bahsetti.

İslâm Tarihi başlıklı 5. oturum Dr. Selim Argun ile Arş. Gör. Ümit Eskin'in beraber sundukları “İslâm Diplomasisinde Hediye” başlıklı tebliğ ile başladı. İslâm

Devleti yöneticilerinin diğer devlet yöneticileri ile hediyeleşmeleri siyasi ve sosyal olaylar çerçevesinde sunularak İslâm diplomasisinde hediyeleşmenin önemine dikkat çekildi. Doç. Dr. Hüsni Koyunoğlu, Hz. Peygamber'in Arap Yarımadası'nı en az can kaybı ve çatışmayla hakimiyet altına alabilmek için uyguladığı ve geliştirdiği yöntemler üzerinde durdu. Dr. Sabri Çap "Hicrî I. Asır Hristiyan Kaynaklarına Göre Hz. Peygamber ve İslâm" başlıklı tebliğinde hicrî ilk asırda gayri müslimler tarafından kaleme alınan mektup, seyahat notları gibi yazılı kaynaklardan yola çıkarak İslâm ve Hz. Peygamber algısını değerlendirdi.

Sempozyumun ikinci günü yapılan oturumların ilki olan 6. oturumda Prof. Dr. Akile Hüseyin, Hz. Âişe (ö. 58/678) örneğinden hareketle hicrî ilk asırda Müslüman hanımların İslâmî ilimlerin gelişmesinde gösterdikleri emek ve oynadıkları rolü ele aldı. Prof. Dr. Muhammed 'Avvad Selim hicrî birinci asırda sadece rivayet tefsirinin bulunduğu şeklindeki yaygın görüşün aksine dirayet tefsirinin de yaygın olduğunu dile getirerek bu asrı dirayet ve rivayet tefsiri açısından değerlendirdi. Prof. Dr. İsa Rabîh Cevâbire hicrî birinci asırda ortaya çıkan akideyle ilgili ıstılahları tespit ederek bunlardan İslâm akidesinin olgunlaşmasında büyük etkisi olan vahdaniyet, halk, tenzih, ba's, mucize, kesb gibi ıstılahların Araplar arasında İslâm'dan önce kullanılıp kullanılmadığını, kullanılıyorsa hangi anlamlarda kullanıldığını, İslâm'ın bu kelimelere yeni bir anlam yükleyip yüklediğini tartıştı. Dr. Mahmûd Saîd Atiye kelâm mezheplerinin ortaya çıkışı ve itikadî meselelerin gelişiminde hicrî birinci asırda yaşanan siyasi olayların etkisini tahlil etti.

Sempozyumun 7. oturumunda tefsir ilmine dair sunumlar yapıldı. Bunların ilkinde Prof. Dr. Muhammed Çelik "Mesâil-i Nâfi b. Ezrak ve Tefsir Usûlü Açısından Önemi" başlıklı sunumunda Nâfi b. Ezrak'ın (ö. 65/685) İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) yönelttiği soruları usûl açısından değerlendirdi. Ardından Dr. Muhammed İsa Yüksek "Mekkî-Medenî Ayrımında Hitap Kriterinin Bağlamı" başlıklı sunumuyla Mekkî-Medenî tasnifinde kullanılan yer, zaman gibi kriterlerin yanı sıra hitap kriterine dikkat çekti ve bu kriterin sağladığı faydalarla birlikte birtakım zaafı içerdiğine değinerek modern dönemde eskiye oranla daha fazla ilgi toplayan hitap kriterinin geçirdiği değişimi değerlendirdi. Oturumun son tebliğinde ise Arş. Gör. Mehmet Yaşar "Kur'an Tefsirinde Tenevvü' İhtilafı ve Hicrî Birinci Asırdaki Örnekleri" başlıklı tebliğiyle Hz. Peygamber ve ashâbından aktarılan farklı görüşlerin birbiriyle zıtlık arz edecek bir farklılık içermeyip bütüncül olarak değerlendirilebilecek bir çeşitlilik sağladığını savunarak ilgili örnekler zikretti.

Prof. Dr. Abdullah Emin Çimen'in başkanlığındaki 8. oturumda farklı alanlara dair Arapça tebliğler sunuldu. Bunların ilkinde tefsir ilmini hicrî birinci asır çerçevesinde ele alan Dr. Muhammed el-Gazlâvî, "et-Tefsîr bi'l-karni'l-evveli'l-hicrî" başlıklı

sunumuyla Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn dönemindeki tefsir faaliyetlerini ele aldı. Dr. Abdullatîf et-Tilvân ise “İlmu’l-keîâm fî ‘ahdi’s-sahâbeti radiyallahu ‘anhum” başlıklı sunumuyla sahâbe döneminde akideye dair araştırmalarını paylaştı. Bu oturumun son tebliğcisi Prof. Dr. Muhammed eş-Şerîfîn ise “el-İsrâîliyyât fî sahîfeti Hemmâm b. Münebbih hadîsu ‘levlâ benû İsrâîl lem yehbus et-taâmu...’ enmûzecen” başlıklı tebliği ile Hemmâm b. Münebbih’in sahifesi çerçevesinde İsrâîliyat rivayetlerine dair yaptığı araştırmasını sundu.

Arap Dili başlıklı 9. oturumda Prof. Dr. Adem Yesinde, Arap dili çalışmalarının başlayıp gelişmesinde etken olan âmillere değindikten sonra ilk dönem Arap dilcilerini ve eserlerini tanıttı. Bu dönemde konu edinilen dil meseleleri üzerinde durdu. Doç. Dr. Muhammed Vehbi Dereli, Mu’allaka sahibi şairler arasında tek Müslüman şair olan Lebîd b. Rebîa’yı (ö. 40/660) ve şairlik yönünü tanıttıktan sonra divanındaki fahr konulu şiirlerinden örnekler sundu. Onun İslâmiyet öncesi ve sonrası dönemlerini mukayese etti. Dr. Muhammed Hâlid er-Rehâvî hicrî birinci asırda ortaya çıkan nahiv ıstılahlarını ilk olarak ne zaman, kim tarafından hangi anlamlarda kullanıldıkları, ikinci asra kadar nasıl bir gelişim gösterdikleri, bu dönem ile günümüzde kullanıldıkları anlamlar arasında fark olup olmadığı soruları ışığında tahlil etti. Dr. Muhammed Hâlid el-Fecr Arap sözlük biliminin gelişiminde hicrî birinci asrın oynadığı rolü ortaya koydu. Vahyin kelimelere yeni anlamlar yüklemesi, Kur’an ve hadislerde yer aldığı halde sahâbe ve tâbiûnun daha önce kullanmadıkları ve anlamlarını bilmedikleri kelimeleri sorup araştırmalarının Arap sözlükbiliminin gelişimine olan etkisinden bahsetti. Ayrıca bu dönemde yazılmış kısa ve düzensiz sözlüklerin sonraki dönemlerde yazılacak geniş ve düzenli sözlüklere kaynaklık ettiğini belirtti.

Prof. Dr. Servet Bayındır’ın başkanlığında gerçekleştirilen 10. oturumda Prof. Dr. Ahmed ed-Demenhûrî el-Ezherî re’y ile tefsirin ilk asırda nasıl meydana geldiği ve geliştiği, bu dönemin temsilcilerinin kimler olduğu ve yöntemlerini anlattı. Arş. Gör. Sümeyye Onuk Demirci “fukahâ-yi seb’a” diye bilinen tâbiîn döneminde yaşamış Medineli yedi fakihin Medine ilim geleneğindeki yeri ve önemi üzerinde durdu. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Âişe, Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Abbas gibi önde gelen fakih sahâbîlerden ders almaları, birçok sahabe ile görüşme fırsatı bulmaları, sahâbe ile akrabalık bağlarının olması gibi hususların onları Medine ilim geleneğinde önemli bir konuma yerleştirdiğini belirtti. Fukahâ-yi seb’a’nın sahâbîlerden aldıkları ilmî birikimi kendi katkılarıyla geliştirdikleri, onlardan iki kuşak sonra gelen İmam Mâlik’in onların talebeleri vasıtasıyla bu birikimi tevarüs ettiği ve mezhep haline getirdiğine değindi. Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Samar tâbiîn ulemâsının önde gelen isimlerinden biri olan Alkame b. Kays’ın (ö. 62/682) Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolünü konu

edindi. Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) öğrencisi ve İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) hocası olan Alkame b. Kays'ın Hanefî mezhebi gelenek silsilesinin önemli bir halkasını oluşturduğunu belirtti.

Sempozyumun son oturumunda ise Mehmet Selim Ayday “Abdullah b. Abbas ile Talebesi Mücahid b. Cebr’e Nispet Edilen Tefsir Rivayetlerinin Karşılaştırılması” başlıklı tebliğiyle Mekke tefsir ekolünde öne çıkan bu hoca-talebe figürüne dayandırılan rivayetleri değerlendirdi. Hocası İbn Abbas’a Kur’an’ı baştan sona okuyarak ondan her âyetin tefsirini dinleyen Mücahid’e (ö. 103/721) nispet edilen rivayetleri karşılaştırarak hocasının onun üzerindeki etkisine dair tespitlerini sundu. Aynı oturumda Mücâhid b. Cebr ile ilgili bir başka sunum da Abdulkadir Karakuş tarafından “Mücâhid b. Cebr’in Tefsiri ve Tefsirindeki İsrailî Rivayetlere Yaratılışla İlgili Ayetler Bağlamında Bir Bakış” başlığıyla sunulan tebliğdi. Karakuş, bu âyetler bağlamında Mücâhid’in tefsirinde nakledilen rivayetlerin İsrailiyât etkisinde şekillenmiş olmasına vurgu yaparak Kur’an’da açıkça belirtilmeyen bu hususlarda İsrâiliyât türünden bilgilerin tekrar edilmemesi gerektiğine dair kanaatini dile getirdi. Oturumun diğer tebliği başka bir hoca-talebe figürünü ele alan Yunus Emre Gördük’ün “Hicrî İlk Asırdan Bir Hoca-Talebe Portresi: Hz. Âişe-Mesrûk b. el-Ecdâ” başlıklı tebliğiydi. Gördük, Kûfe tefsir okulunun kurucusu sahâbî Abdullah b. Mes'ûd’un öne çıkan öğrencilerinden biri olan Mesrûk’un (ö. 63/683 [?]) aynı zamanda birçok sahâbîyi görüp onlardan hadisler naklettiğini belirterek onun Hz. Âişe ile olan münasebetine dikkat çekti ve Hz. Âişe’den hadis nakledeken “Sıddîka binti Sıddîk” şeklinde onu andığını, ayrıca Hz. Âişe’nin de Mesrûk’a “oğlum” diye hitap ettiğini aktararak bu hoca-talebe ilişkisine dair tespitlerini sundu. Oturumun son tebliğinde Ceyda Gürman ise “Hicrî I. Asır Basra ve Tefsir İlmi Açısından Önemi” başlıklı tebliğiyle dikkatleri o dönemde Basra’da yürütülen tefsir faaliyetlerine çekti. Burada müfessir olarak öne çıkan Ebu’l-Âliye (ö. 90/709), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735) gibi isimlerden nakledilen rivayetleri mukayeseli olarak değerlendiren Gürman, Basra’nın ekol olarak tefsir tarihinde incelenmeyeşine dikkat çekti ve bu ihmalin giderilmesinin gerekliliğine vurguda bulundu.

İslâmî ilimlerin ve İslâm düşüncesinin ilk asrını incelemeyi hedefleyen bu sempozyumun, bir dizi halinde takip eden asırları ele alarak önümüzdeki yıllarda da devam etmesi umulmaktadır. Bu sempozyumlar, İslâmî ilimlerin belirli dönemlerdeki genel seyrini ele alıp geniş bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte bu ilimlerin her birinin asırlar süren serüvenini daha detaylı incelemeyi hedefleyen araştırmaların yapılması da bir ihtiyaç olup daha derinlikli bilgilere ulaşılması noktasında önem arz etmektedir.